

ХЕРСОНСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ

**ЮРКОВА ТЕТЯНА ФЕДОРІВНА**

УДК 37.013:504.062

**ФОРМУВАННЯ У ПІДЛІТКІВ ЦІННІСНОГО СТАВЛЕННЯ  
ДО ПРИРОДИ В НАВЧАЛЬНО-ВИХОВНОМУ ПРОЦЕСІ  
ЗАГАЛЬНООСВІТНЬОЇ ШКОЛИ**

13.00.07 – теорія і методика виховання

**АВТОРЕФЕРАТ**  
дисертації на здобуття наукового ступеня  
кандидата педагогічних наук

Херсон – 2008

Дисертацією є рукопис.

Робота виконана в Херсонському державному університеті Міністерства освіти і науки України.

**Науковий керівник –**

кандидат педагогічних наук, доцент

**Нусінова Жанна Наумівна,**

Херсонський державний університет,  
професор кафедри педагогіки та психології.

**Офіційні опоненти:**

доктор педагогічних наук, професор

**Пустовіт Григорій Петрович,**

Академія педагогічних наук України,  
Відділення теорії та історії педагогіки,  
учений секретар;

кандидат педагогічних наук, доцент

**Кошолуп Олександр Федорович,**

Вінницький державний педагогічний  
університет імені Михайла Коцюбинського,  
доцент кафедри педагогіки.

Захист відбудеться “24” квітня 2008 р. о 12.00 годині на засіданні спеціалізованої вченої ради К 67.053.01 в Херсонському державному університеті за адресою: 73000, м. Херсон, вул. 40 років Жовтня, 27, зал засідань (ауд.№256).

З дисертацією можна ознайомитися у бібліотеці Херсонського державного університету (73000, м. Херсон, вул. 40 років Жовтня, 27).

Автореферат розісланий “22” березня 2008 р.

Учений секретар  
спеціалізованої вченої ради

М.В.Бухтій

## ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

**Актуальність дослідження.** В умовах державотворення і реалізації в Україні нової парадигми освіти і виховання аксіологічний підхід до розв'язання основних педагогічних проблем розглядається в педагогічній науці і практиці як один із найбільш пріоритетних. Нові орієнтири та завдання формування особистості, здатної дотримуватися принципів гуманності у взаємодії з навколишнім середовищем, спроможної вивести людство зі стану глибокої екологічної кризи, актуалізують проблему ціннісного ставлення людини до природи.

Необхідність ціннісного підходу до навчально-виховного процесу знайшла своє відображення в основних положеннях Законів України “Про освіту”, “Про загальну середню освіту”, Національної доктрини розвитку освіти України XXI століття, Концепції екологічної освіти в Україні, Державної національної програми “Діти України”. Зокрема, у Концепції екологічної освіти в Україні зазначається, що настав час виховувати підростаюче покоління не в згубній традиції якомога більше брати від природи, а в іншому, притаманному українському народові, гармонійному співіснуванні з природою, раціональному використанні та відтворенні її багатства, у психологічній готовності оберігати природу як “цінність” всюди й завжди.

Йдеться не лише про необхідність розширення кола екологічних знань учнів, а головним чином про те, що серед імперативів екологічної поведінки щодо природи має превалювати аксіологічна визначеність, оскільки в основі ставлення особистості до навколишнього світу мають лежати її цінності, способи взаємозв'язку свідомості й буття. Відтак, ціннісне ставлення індивіда до природи – важливий компонент екологічної культури особистості.

Ідея формування в особистості ціннісного ставлення до природи має давнє історичне коріння. Вагомий внесок у розвиток її загальних положень зробили А.Дістервег, Я.Коменський, А.Макаренко, Й.Песталоцці, С.Русова, Ж.-Ж.Руссо, Г.Сковорода, В.Сухомлинський, К.Ушинський та ін. Стверджуючи необхідність досягнення гармонії, вони пророче попереджали про небезпеку, що несе в собі нехтування законами природи.

В екологічному полі педагогіки проблема формування в школярів ціннісного ставлення до природи розглядається в різних ракурсах, за допомогою усталених і нових чинників виховного впливу. Філософські та соціально-культурологічні аспекти проблеми взаємодії людини з природою знайшли відображення в наукових доробках В.Вернадського, Ф.Вольвача, Е.Гірусова, С.Глазачева, М.Дробнохода, М.Кисельова, В.Крисаченка, Г.Філіпчука та ін.

Психолого-педагогічні підходи до формування взаємин із природним середовищем були предметом наукових досліджень А.Ананьєва, І.Бежа, Л.Божович, Л.Виготського, С.Дерябо, О.Запорожця, О.Киричука, О.Леонтьєва, В.М'ясищева, С.Рубінштейна, А.Сидельковського, І.Суравегіної, В.Ясвіна та ін.

Історичні аспекти взаємин людини з природою подано в працях І.Костицької, О.Кошолала, В.Скутіної та ін. Акцентували увагу на взаємозв'язку естетичного, морального та екологічного виховання в різних типах навчальних закладів

В.Вербицький, М.Левчук, Л.Лук'янова, Л.Немець, О.Ожогов, Л.Печко, Г.Пустовіт, М.Сметанський, Г.Тарасенко та ін.

Актуальними в контексті проблеми нашого дослідження є праці, що розкривають проблеми формування в школярів ціннісного ставлення до природи відповідно до вікових груп: дошкільників (Л.Іщенко, Г.Марочко, В.Маршицька, З.Плохій), учнів молодшого шкільного віку (Г.Волошина, Л.Різник, Л.Шаповал), підліткового віку (О.Король, О.Лабенко, О.Лазебна, Р.Науменко, О.Пруцакова, Н.Пустовіт), старшокласників (О.Колонькова, С.Лебідь, Н.Левчук).

Такий підхід є закономірним, адже на кожному з етапів вікового розвитку підростаюча людина відзначається своєю специфікою сприйняття й оцінки природних об'єктів і явищ (В.Зотов, Г.Пустовіт, С.Шмалей та ін.).

Аналіз цих праць дає підстави стверджувати, що особливою складністю і суперечливістю відзначається процес формування ціннісного ставлення до природи учнів підліткового віку. Це пояснюється тим, що порівняно з учнями попередніх вікових категорій у підлітків розширюються ціннісні уявлення про довкілля, своє місце в ньому, розвиваються й диференціюються екологічні інтереси, система уподобань стосовно тих чи інших об'єктів та норм поведінки в його межах. Натомість слід також урахувувати, що значна частина підлітків, і насамперед, старших підлітків, відзначається переважно неадекватними реакціями, дезактивними вчинками, некоординованими нормами поведінки.

Водночас результати ознайомлення зі шкільною практикою формування в підлітків ціннісного ставлення до природи засвідчують недостатній рівень обізнаності вчителів із теоретичними висновками та практичними рекомендаціями щодо формування в учнів підліткового віку ціннісного ставлення до природи. Це призводить до того, що розвиток відповідних якостей підлітків здійснюється епізодично і стихійно. Свідченням цього є об'єктивно існуючі протиріччя: між потребами суспільства в формуванні особистості, орієнтованої на розвиток ціннісного ставлення до природи та відсутністю достатньої кількості апробованих методик його формування; між потребами людини в ціннісній взаємодії з природою та складністю сучасної екологічної ситуації, пов'язаної з оцінкою і переоцінкою природних вартостей; між потенційними можливостями підлітків у вихованні ціннісного ставлення до природи та станом шкільної практики.

Актуальність зазначеної нами проблеми, об'єктивна потреба в постійному розвитку та оновленні шляхів формування в підлітків ціннісного ставлення до природи зумовили вибір теми дослідження **“Формування у підлітків ціннісного ставлення до природи в навчально-виховному процесі загальноосвітньої школи”**.

**Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами.** Дисертаційне дослідження виконане відповідно до тематичного плану науково-дослідних робіт Херсонського державного університету в рамках держбюджетного фундаментального дослідження “Підготовка вчителя в системі неперервної педагогічної освіти” (номер державної реєстрації 0106U000875). Тема дисертації затверджена вченою радою Херсонського державного університету (протокол №3 від 03 лютого 2003 р.) та узгоджена рішенням бюро Ради з координації

наукових досліджень у галузі педагогіки та психології в Україні (протокол №5 від 27 травня 2003 р.).

**Мета дослідження** – теоретично обґрунтувати, розробити та експериментально перевірити педагогічні умови формування в підлітків ціннісного ставлення до природи в навчально-виховному процесі загальноосвітньої школи.

**Гіпотеза дослідження** ґрунтується на припущенні, що ефективність виховання в підлітків ціннісного ставлення до природи підвищиться за дотримання таких основних умов: а) забезпечення загальної спрямованості навчально-виховного процесу школи на розв'язання завдань формування в підлітків ціннісного ставлення до природи; б) інтеграційного підходу до усвідомлення особистістю природних цінностей у процесі викладання природничих і гуманітарних дисциплін та класної й позакласної виховної роботи з учнями підліткового віку; в) пріоритетності вибору форм і методів здійснення педагогічного процесу, що володіють значним емоційно-мотиваційним потенціалом впливу на особистість; г) формування в підлітків особистісних, екологічно доцільних стратегій поведінки і взаємодії з природою.

Відповідно до мети й гіпотези дослідження в ньому розв'язувалися такі **завдання**:

1. Проаналізувати стан розробки теоретичних засад проблеми дослідження в її історичному і сучасному ракурсах.

2. Охарактеризувати сутність, структуру, параметри виміру феномену “ціннісне ставлення до природи”.

3. Теоретично обґрунтувати та експериментально перевірити ефективність педагогічних умов організаційно-педагогічної моделі формування в підлітків ціннісного ставлення до природи й методичку її реалізації в навчально-виховному процесі загальноосвітньої школи.

4. Визначити сутнісні характеристики критеріїв, рівнів, показників і типів ціннісного ставлення підлітків до природи в навчально-виховному процесі загальноосвітньої школи.

**Об'єкт дослідження** – навчально-виховний процес загальноосвітньої школи.

**Предмет дослідження** – педагогічні умови формування в підлітків ціннісного ставлення до природи в навчально-виховному процесі загальноосвітньої школи.

Для досягнення поставленої мети, розв'язання завдань дослідження та перевірки гіпотези використано такі взаємопов'язані **методи дослідження**:

- **теоретичні** (порівняльний аналіз філософської, психологічної, педагогічної та методичної літератури, нормативної документації, що дало змогу узагальнити й систематизувати наукові матеріали з проблеми дослідження; контент-аналіз для виявлення тенденцій розвитку основних ідей досліджуваної проблеми, моделювання виховних ситуацій для залучення підлітків до творчих форм екологічних дій);
- **емпіричні** (наукове спостереження за навчально-виховним процесом, анкетування і тестування, педагогічні бесіди, що сприяли вивченню стану проблеми в практиці роботи загальноосвітньої школи);

- **експериментальні** (інформаційно-пошуковий, констатувальний, формувальний експерименти дали змогу перевірити припущення, продеклароване в гіпотезі, провести кількісний та якісний аналізи, статистичну обробку результатів дослідження).

**Методологічну основу дослідження** складають загальнофілософські положення про цілісність природи, діалектику єдності людини і природи, їх постійну взаємозалежність; про особистісно орієнтований підхід у вихованні дітей та молоді; необхідність досягнення гармонізації та гуманізації ставлення суспільства до природи; закономірності психічного розвитку учнів підліткового віку.

Науково-дослідницька робота проводилася в **три етапи** з 2002 по 2007 рр.

**На першому етапі** (2002-2003 рр.) визначено теоретичне і практичне осмислення проблеми, вивчено стан її розробки у філософській, психологічній, педагогічній літературі, сформульовано вихідні положення дослідження. Теоретичний аналіз літератури поєднувався з практичним вивченням стану розвитку формування в підлітків ціннісного ставлення до природи.

**На другому етапі** (2003-2005 рр.) теоретично обґрунтовано основні умови реалізації мети дослідження, проведено констатувальний експеримент, виявлено критерії рівня розвитку в підлітків ціннісного ставлення до природи.

**На третьому етапі** (2005-2007 рр.) здійснено дослідно-експериментальну роботу з питань формування в підлітків ціннісного ставлення до природи, перевірку гіпотези дослідження, аналіз та узагальнення результатів дослідно-експериментальної роботи.

**Експериментальною базою дослідження** обрано ЗОШ I-III ступенів: №14 м.Луганська, №4 м.Саки Автономної Республіки Крим, №4, №42 м.Херсона, №2 смт Горностаївка та с.Каїри Горностаївського району Херсонської області.

**Наукова новизна одержаних результатів** полягає в тому, що *вперше науково обґрунтовано та експериментально перевірено педагогічні умови й методику формування в підлітків ціннісного ставлення до природи в навчально-виховному процесі загальноосвітньої школи; визначено й охарактеризовано критерії, рівні, показники та типи ціннісного ставлення підлітків до природи; уточнено сутність поняття “ціннісне ставлення підлітків до природи” стосовно вікових особливостей підлітків; набули подальшого розвитку положення про необхідність постійного вдосконалення практично-діяльній складової ціннісного ставлення підлітків до природи.*

**Практичне значення одержаних результатів** полягає в розробці методики формування в підлітків ціннісного ставлення до природи в навчально-виховному процесі загальноосвітньої школи; удосконаленні засобів організації виховної діяльності підлітків у процесі урочної та позаурочної навчально-виховної роботи; здобуті результати можуть бути використані в подальшому удосконаленні розробки психолого-педагогічних засад проблем формування в підлітків ціннісного ставлення до природи; слугувати підґрунтям для оцінки тенденцій, динаміки ціннісних екологічних змін, що домінують сьогодні в учнівському середовищі. Безпосередній вихід на педагогічну практику має представлена в роботі організаційно-педагогічна модель формування в підлітків

ціннісного ставлення до природи, де окреслено мету, завдання, зміст основних етапів, умови формування в підлітків ціннісного ставлення до природи.

Експериментальні матеріали дослідження можуть бути використані в практиці роботи загальноосвітньої школи, у навчально-виховному процесі педагогічних училищ та вищих навчальних закладів, післядипломній підготовці й перепідготовці вчителів та керівників загальноосвітніх шкіл.

**Апробація результатів дисертації.** Основні положення і висновки дисертаційної роботи висвітлювалися й обговорювалися на засіданнях кафедри педагогіки та психології Херсонського державного університету (2002-2007 рр.), доповідалися на науково-практичних конференціях, зокрема Міжнародних: “Педагогічні засади формування гуманістичних цінностей природничої освіти, її спрямованості на розвиток особистості” (Полтава, 2003), “Формування ціннісних орієнтацій молодших школярів у європейському контексті” (Херсон, 2004), “Краєзнавство і туризм: освіта, виховання, стиль життя” (Херсон, 2004), “Зміст громадянської освіти і виховання” (Херсон, 2006), “Гуманізм та освіта” (Вінниця, 2006); Усеукраїнських: “Національна програма виховання дітей і молоді в Україні: стан та перспективи” (Херсон, 2003), “Україна в процесі “Довкілля для Європи: участь громадськості” (Київ, 2003), “Проблеми соціалізації молодших школярів” (Херсон, 2003), “Взаємодія школи та громадських екологічних організацій у вихованні ціннісного ставлення школярів до природи” (Харків, 2003), “Формування духовно-моральних цінностей у дітей та молоді” (Херсон, 2004), “Ідеї гуманізації в педагогічній спадщині В.Короленка, А.Макаренка, В.Сухомлинського” (Полтава, 2004), “Формування духовно-моральних цінностей у дітей та молоді” (Київ – Вінниця, 2004), “Історико-педагогічні дослідження: методологія, періодизація, методика” (Херсон, 2005), “Професійно-педагогічна підготовка та особливості виховання майбутніх фахівців в умовах Європейського освітнього простору” (Чернівці, 2006), “Екологічна освіта та виховання в контексті збалансованого розвитку” (Київ, 2007); Українському екологічному конгресі “Збалансований розвиток України – шлях до здоров’я і добробуту нації” (Київ, 2007).

Матеріали дослідження **впроваджено** в навчально-виховний процес ЗОШ І-ІІІ ступенів №14 м.Луганська (акт №117 від 19.09.2007 р.), №4 м.Саки Автономної Республіки Крим (акт №42 від 15.05.2007 р.), №4 (акт №373 від 12.11.2007 р.), №42 (акт №157 від 25.05.2007 р.) м.Херсона, №2 смт Горностаївка (акт №75 від 17.09.2007 р.) та с.Каїри (акт №37 від 17.09.2007 р.) Горностаївського району Херсонської області, Херсонської обласної організації Всеукраїнської екологічної Ліги (акт від 11.09.2007 р.).

**Публікації.** Основні теоретичні положення й результати дисертаційного дослідження знайшли відображення у 20 одноосібних працях, серед них 10 – у фахових виданнях, затверджених ВАК України як наукові видання щодо публікації основного змісту дисертаційного дослідження.

**Структура дисертації.** Дисертація складається зі вступу, двох розділів, висновків до розділів, загальних висновків, додатків, списку використаних джерел (248 найменувань). Загальний обсяг дисертації складає – 201 сторінка,

основний зміст викладено на 171 сторінці. Робота містить 5 рисунків, 10 таблиць, 7 додатків.

## ОСНОВНИЙ ЗМІСТ

У **вступі** обґрунтовано актуальність та доцільність вибору теми дослідження, ступінь розробленості проблеми, визначено об'єкт, предмет, мету, гіпотезу та завдання дослідження, розкрито методологічну основу та методи дослідження, етапи його проведення; розкрито наукову новизну, практичне значення роботи; подано відомості про апробацію та впровадження результатів дослідження; описано характер публікацій і структуру дисертаційного дослідження.

У першому розділі – **“Теоретичні засади дослідження”** – здійснено аналіз стану дослідження проблеми формування ціннісного ставлення до природи у філософсько-культурологічній, психолого-педагогічній та науково-методичній літературі; проаналізовано соціальні витоки цього поняття; охарактеризовано головні варіанти підходів до визначення ставлення людини до природи на різних етапах історичного розвитку; розкрито сутність і значення категоріальних понять “ставлення”, “екологічне ставлення”, “ціннісне ставлення” та уточнено визначення поняття “ціннісне ставлення підлітків до природи”; виокремлено психологічні особливості його формування в підлітків; прослідковується динаміка дослідження цих наукових категорій; обґрунтовано педагогічні умови підвищення ефективності формування ціннісного ставлення підлітків до природи в навчально-виховному процесі загальноосвітньої школи.

Проведений теоретичний аналіз проблеми дав змогу констатувати, що формування і розвиток підростаючої людини завжди пов'язані з освоєнням суспільно й особистісно значущих цінностей з реалізацією свого ціннісного ставлення до природного середовища. Реальність небезпеки, що загрожує людству, посилює необхідність усебічного погляду на проблему стосунків у системі “людина – природа – суспільство”. Важливо визнати необхідність докорінної зміни пріоритетів у ставленні людини до природи, оскільки саме воно визначає дію, вчинки і є основою взаємодії індивіда з навколишнім середовищем.

Наукова категорія “цінності” є предметом дослідження філософії, соціології, психології і педагогіки. Основою для визначення поняття “ціннісне ставлення” стало філософське розуміння цінностей (В.Брожек, В.Василенко, О.Дробницький, В.Тугарінов та ін.), загальної теорії ставлень (Б.Ананьєв, І.Бех, О.Лазурський, О.Леонтєв, В.М'ясищев, С.Рубінштейн та ін.), теорії емоцій (І.Бех, Л.Виготський, В.Вілюнас, Б.Додонов, О.Запорожець, К.Симонов, М.Шпак та ін.).

З погляду представників соціологічної науки (С.Баньковська, М.Левківський, О.Стегній, В.Ядов та ін.) цінності породжуються життєдіяльністю конкретного соціуму й відображають основні риси цієї життєдіяльності. Тому саме ціннісний підхід дає змогу визначити перспективи розвитку суспільства, моделювати соціальні системи.

Узагальнення результатів аналізу психолого-педагогічної літератури дало нам змогу охарактеризувати ставлення до довкілля як основи екологічної



культури, найважливішу характеристику особистості, як цілісну систему індивідуальних, вибіркових, свідомих зв'язків із природними об'єктами.

У такому контексті поняття “ставлення” є родовим відносно поняття “екологічне ставлення”. У систему екологічних ставлень уключається й діяльність, пов'язана з використанням та охороною природи.

У діапазоні відповідних існуючих підходів нами уточнено сутність “ціннісного ставлення підлітків до природи” відповідно до специфіки нашого дослідження і сформульовано як сукупність таких підходів до норм, правил, принципів поведінки особистості в природі, дотримання яких забезпечує розуміння універсальної цінності піднесення екологічних знань до рівня відповідних почуттів, поглядів, потреб, установок, дій, способу життєдіяльності. Ми зважали на те, що підлітковий вік є сенситивним періодом у формуванні умінь та навичок ціннісного ставлення до природи.

Ураховуючи погляди вчених М.Боришевського, М.Коновалова, як основні аксіологічні принципи формування ціннісного ставлення до природи було обрані такі: принцип плюралізму, гуманістичної спрямованості, альтернативності, безперервності та ціннісного самовизначення особистості в процесі взаємодії з природою. Вони стали основою для розвитку здатності підлітків орієнтуватися в розмаїтті істинних та уявних цінностей, формування потреби керуватися в ситуації вибору гуманістичними цінностями, накопичувати досвід самовизначення й самореалізації у своїх природоохоронних діях. Як передумову успішності завдань дослідження, акцентовано увагу на необхідності гармонійного поєднання розвитку основних складових структури ціннісного ставлення підлітків до природи – когнітивної, афективної та діяльнісної, окреслено шляхи сфери впливу кожної з них.

Ефективність формування ціннісного ставлення підлітків до природи залежить від створення педагогічних умов, адекватних меті дослідження. Дієвість їх впливу забезпечує визначення теоретичних засад і практичних шляхів реалізації поставленої мети. До педагогічних умов, реалізація яких посилює результативність педагогічних дій з виховання в підлітків ціннісного ставлення до природи, нами віднесено такі: забезпечення загальної спрямованості навчально-виховного процесу школи на розв'язання завдань формування в підлітків ціннісного ставлення до природи; інтеграційного підходу до усвідомлення особистістю природних цінностей у процесі викладання природничих і гуманітарних дисциплін та класної й позакласної виховної роботи з учнями підліткового віку; пріоритетності вибору форм і методів здійснення педагогічного процесу, що володіють значним емоційно-мотиваційним потенціалом впливу на особистість; формування в підлітків особистісних, екологічно доцільних стратегій поведінки і взаємодії з природою.

Таким чином, кожна з обґрунтованих нами умов містить у собі значні резерви екоцентричного впливу на особистість підлітка. Тому реалізація кожної з них і всього комплексу загалом має стати метою спільної творчої діяльності суб'єктів педагогічного процесу підлітка й учителя.

У другому розділі – **“Експериментальна перевірка ефективності педагогічних умов формування в підлітків ціннісного ставлення до**

**природи в навчально-виховному процесі загальноосвітньої школи”** – проаналізовано сучасний стан сформованості в підлітків ціннісного ставлення до природи, розкрито його зміст і методи діагностики рівнів розвитку ціннісного ставлення підлітків до природи, розроблено організаційно-педагогічну модель реалізації завдань дослідження, методичку організації та проведення педагогічного експерименту, висвітлено перебіг та результати формувального експерименту, спрямованого на перевірку ефективності педагогічних умов та розроблену методичку формування в підлітків ціннісного ставлення до природи.

Емпіричну базу констатувального експерименту склали 660 підлітків загальноосвітніх шкіл міст Луганська, Саки Автономної Республіки Крим, Херсона, смт Горностаївки та с.Каїри Горностаївського району Херсонської області. Констатувальний експеримент передбачав виявлення загального рівня сформованості ціннісного ставлення підлітків до природи. Фоновий матеріал отримано шляхом опитування учнів методом М.Рокіча. Використання цієї методички дало змогу виявити порівняльну значущість тієї чи іншої цінності для респондентів. Аналіз ціннісних позицій учнів підліткового віку здійснено методом рангування. Здобуті дані дали змогу дійти висновку, що в груповій і сумарній вибірках превалюють орієнтації підлітків на матеріальні блага (79,5% – провідний ранг). Друге, третє і четверте рангові місця посіли ціннісні поняття, значною мірою зумовлені віковими особливостями респондентів, їх прагнення до самовизначення в колективі дорослих і ровесників (74,6% – друге рангове місце), наявність справжніх і вірних друзів (65,7% – третє рангове місце), “Я сам” (ставлення до себе, упевненість у собі) – (61,5% – четверте рангове місце). Що стосується ціннісних пріоритетів підлітків відносно природи та представників природного світу, розвиток яких є головною метою нашого дослідження, то в загальній вибірці вони посідають п’яте місце (54,1%). Це засвідчує той факт, що властива підліткам сенситивність до природних вартостей не знаходить належного використання в практиці роботи загальноосвітньої школи.

Програма констатувального експерименту включала також виявлення рівня обізнаності підлітків з екологічним змістом фольклорних джерел та художніх творів екологічного спрямування. Вирішувалося це методом розв’язання діагностичних ситуацій, екологічних завдань, застосування діалогів із природоохоронної тематики, анкетування, рангування, виконання перевірочних робіт, методом незакінчених речень. Результати засвідчили, що уявлення підлітків про цінності природи мають поверховий характер. Свідченням цього стала значна кількість помилок, допущених підлітками в процесі аналізу джерел екологічного спрямування.

Ураховуючи те, що якісно змістовою характеристикою суб’єктивного ставлення є модальність та інтенсивність, дібрано критерії ціннісного ставлення до природи: екологічний тезаурус підлітків (повнота, глибина й осмисленість відповідних знань); емоційність сприйняття природних цінностей і вплив його на формування в підлітків ціннісного ставлення до природи в навчально-виховному процесі загальноосвітньої школи; активність в

екологічній діяльності; здатність до екологічної рефлексії та самореалізації природоохоронних дій і поведінки в природі.

У ході дослідження відповідно до зазначених критеріїв визначено показники рівнів сформованості в підлітків ціннісного ставлення до природи.

*До високого рівня* віднесено підлітків, які характеризуються чітким вираженням спрямованості на екологічні цінності в планах життєдіяльності і поведінки. Особистісне ставлення до природи, міцні та усвідомлені судження цих підлітків характеризуються чітким розумінням сутності основних екологічних понять і норм, умінням спиратися на них в оцінці поведінки людей і власних учинків. Характерна наявність стійкого і позитивного досвіду екологічної поведінки морального ставлення до навколишнього природного середовища, позитивної домінанти з позитивним потенціалом, непрагматичним, суб'єктивним ставленням підлітків до світу природи. Поряд з етичним освоєнням об'єктів природи спостерігається спрямованість до отримання екологічних знань. Етичні норми взаємодії між підлітками переносяться на взаємодію підлітків з об'єктами природи. Підлітки цієї групи самостійно й активно беруть участь у заходах з охорони навколишнього середовища.

*До середнього рівня* сформованості ціннісного ставлення до природи відноситься більш чисельна група підлітків. Ці учні недостатньо володіють основними екологічними поняттями. Їм властиве знання основних екологічних норм, розуміння необхідності дотримання правил екологічної поведінки, організації якої часто бракує систематичності і послідовності. Активна екологічна позиція ще не проявляється. Для підлітків характерна прагматична модальність та суб'єктивність у ставленні до природного світу, прагнення знайти активну позицію в розв'язанні питань охорони природи і раціонального природокористування. У практичному житті більшість із них не користується отриманою інформацією або використовує її прагматично.

Підлітків, яких віднесено до *низького рівня* сформованості ціннісного ставлення до природи, відзначає вузькість екологічного кругозору, низький ступінь розвитку екологічного тезауруса і розуміння екологічних понять. Ці підлітки не в змозі оцінити ті чи інші позиції відносно природи. Вони характеризуються переважанням перцептивно-афективної складової інтенсивності сприйняття світу природи. Тому об'єкти природи уявляються, як "віддалені", "неіснуючі" в повсякденному житті. Таким чином, за непрагматичного ставлення природа сприймається особистістю лише як джерело естетичного задоволення і підлітки сприймають її об'єкт як джерело реалізації своїх потреб, поруч із тим існує чітке розуміння життєво важливої необхідності в охороні природи.

Відповідно до виділених критеріїв, їх показників та результатів обстеження підлітків визначено й охарактеризовано *типи* ціннісного ставлення до природи, які домінують в учнівському середовищі: *яскраво виражене ціннісне ставлення, ціннісне ставлення і неціннісне ставлення*.

Під час дослідження 8,9% підлітків виявили ціннісний тип ставлення до природи, а 14,19% – яскраво виражений тип, 53,72% – неціннісний. Отже, аналізи результатів експериментального дослідження свідчать про наявність у

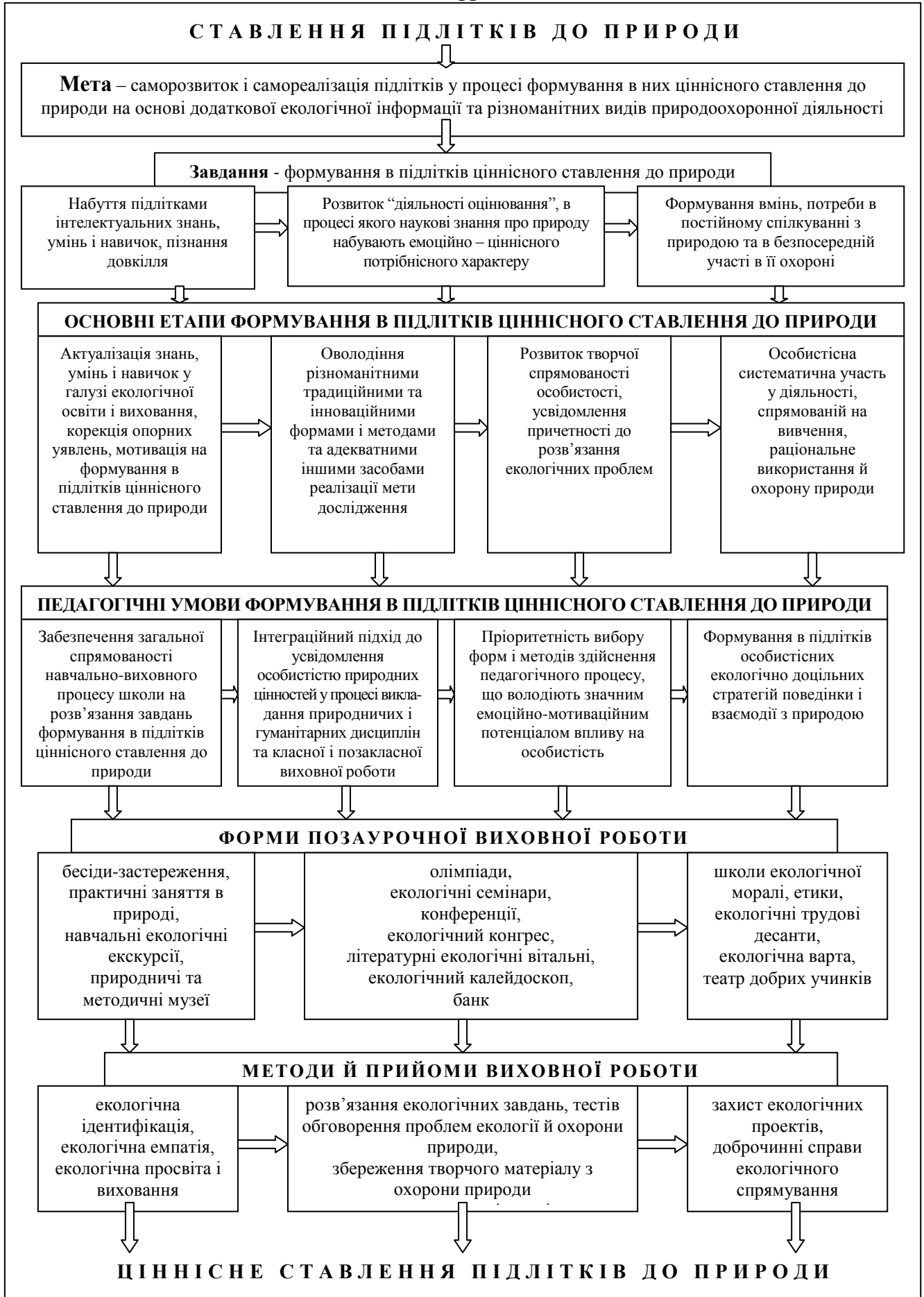
сучасній загальноосвітній школі елементів формального підходу до організації екологічної освіти й виховання, загалом, і до формування ціннісного ставлення, зокрема. Численні недоліки і прорахунки у формуванні такого підходу значною мірою зумовлені відсутністю системи організації діяльності підлітків у позаурочний час. Ми дійшли висновку про необхідність удосконалення змісту екологічного виховання й упровадження нетрадиційних форм екологічної діяльності підлітків у позаурочний час. З огляду на це нагальною стає необхідність створення нових засобів та моделей, які сприяють ефективній формі навчально-виховного процесу, реалізація яких дала б змогу підвищити ефективність екологічного виховання підлітків. Відповідно до створеної нами організаційно-педагогічної моделі, експериментальна робота здійснювалася в *чотирьох етапах*, причому, кожен із них відповідав становленню нової якості особистості: актуалізація вмій і навичок у галузі екологічної освіти і виховання, корекція опорних уявлень, мотивація на формування в підлітків ціннісного ставлення до природи; оволодіння різноманітними традиційними та інноваційними формами і методами та адекватними їм засобами реалізації мети дослідження; розвиток творчої спрямованості особистості, усвідомлення нею причетності до розв'язання екологічних проблем; особиста участь підлітків у діяльності, спрямованій на раціональне використання та охорону природи.

Виокремлюючи означені етапи, ми враховували логіку освоєння підлітками екологічних цінностей природи: від наявного рівня ставлення до природи та пізнання законів, осмислення й оцінки екологічних норм, потім до активної діяльності в процесі творчого освоєння екологічних вартостей і до використання їх в екологічній діяльності. Аналіз кожного із зазначених етапів дав змогу визначити основні напрями педагогічного впливу на підлітків у процесі засвоєння екологічних цінностей фольклору та художніх творів екологічної спрямованості.

У своїх методичних пошуках ми керувалися результатами дослідження (В.Безпалько, О.Падалка, О.Пехота, Г.Селевко), які працюють над розробкою новітніх освітніх технологій, що охоплюють широке коло теоретичних і практичних питань організації навчального процесу, методів і засобів навчання.

Формувальний експеримент здійснювався відповідно до технології, в основу якої покладено організаційно-педагогічну модель формування в підлітків ціннісного ставлення до природи в навчально-виховному процесі загальноосвітньої школи.

Представлена організаційно-педагогічна модель передбачає реалізацію ідеї формування в підлітків ціннісного ставлення до природи через уключення учнів у різносторонню взаємодію з природою шляхом продуктивного саморозвитку і самореалізації, що слугують джерелом підвищення рівня ціннісної взаємодії з природою (рис. 1).



**Рис. 1. Організаційно-педагогічна модель формування в підлітків ціннісного ставлення до природи**

Важливість орієнтації на мету, охарактеризовану в моделі, доводять наукові розвідки (В.Зотов, Г.Пустовіт, В.Ясвін), де зазначається, що ціннісне ставлення до природи є феноменом, провідна роль у якому належить особистості, спроможній самостійно розв'язувати назрілі проблеми довкілля.

Ми спиралися на гуманістичну модель екологічної освіти, орієнтовану на самореалізацію і особистісне зростання зазначеного віку як основних ознак прояву в підлітків турботи про навколишнє середовище. Зміст експериментального дослідження визначала діяльність підлітків і вчителів за такими напрямками: якомога повніше використати такі унікальні якості природи, як довершеність, універсальність, здатність впливати на розум і серце дитини, доступність сприйняття екологічної проблематики для формування в підлітків ціннісного ставлення до природи; вихід на такий рівень інформаційного забезпечення формування в підлітків ціннісного ставлення до природи, за якого завдання розширення екологічного тезауруса й емоційно-ціннісної сфери особистості розв'язується в особливо тісному взаємозв'язку; створення високого емоційного фону для сприйняття, аналізу, екологічної оцінки проблематики екологічних ситуацій; розвиток у підлітків готовності до постійного синтезу вражень, переживань, почуттів, що постійно збагачують застосування цих надбань у реальній життєдіяльності й поведінці підлітків; розширення виховного простору формування в підлітків ціннісного ставлення до природи шляхом залучення їх до аналізу проблем не лише вітчизняної, але й світової екологічної науки, як своєрідний каталізатор і стимулятор екологічних позицій школярів; розвиток інтелектуальних і практичних умінь формування ціннісних установок, характеру, звичок екологічно доцільної поведінки; забезпечення цілісності змісту екологічних знань, формування в процесі освоєння всіх навчальних дисциплін екологічної свідомості й поведінки; надання підліткові можливостей стати безпосереднім учасником усіх навчально-виховних заходів, спрямованих на збереження природи, захист тварин і рослин, біоценозів та екосистем загалом; структурування відповідно до вікових особливостей підлітків та їх груп змісту екологічного матеріалу, форм і методів його опрацювання; органічне поєднання класних та позакласних форм виховної роботи з підлітками у сфері екологічного виховання; зосередження спеціальних зусиль на тому, щоб уміння і навички, екологічні знання та установки, що їх здобувають учні на уроках, розширювалися й збагачувалися в позаурочній виховній роботі; упровадження та організація діяльності факультативного інтегративного курсу “Природні скарби фольклору” та ін.

Під час організації експериментального дослідження змістову його сторону склали спеціально відібрані зразки фольклору, фольклорні свята (“Тиждень екологічних казок”, “Запрошує Казкар” – для молодших підлітків), що розкривають сутність екологічних цінностей і виховують усвідомлене, дбайливе ставлення до них. Факультативний курс “Природні скарби фольклору” (для середніх та старших підлітків) забезпечив можливість максимального розкриття потенціалу уроку та інших форм організації навчально-виховного процесу в аспекті формування в підлітків ціннісного ставлення до природи. Під час його

проведення використовувалися різноманітні форми подання інформації (тижні Біології, Екології, Довкілля; подорожі національними парками, літературно-екологічні вітальні та ін.). Головний акцент зроблено на практичну діяльність підлітків у пропаганді ідей фольклору й залучення підлітків до природоохоронної роботи.

На завершальному етапі експериментальної роботи здійснено аналіз її результатів, підбито підсумки та визначено ефективність педагогічних умов формування в підлітків ціннісного ставлення до природи. За роки дослідження значно розширилися обсяг, повнота, глибина екологічних знань підлітків. Більш ніж удвічі збільшилася кількість прочитаних учнями підліткового віку фольклорних джерел та художніх творів з екологічної тематики. Підвищився інтерес підлітків до предметів, на базі яких формувалося ціннісне ставлення до природи. Це виявилось в зростанні в середньому на 21% - 24% успішності з цих дисциплін.

Проведене експериментальне дослідження дало змогу визначити динаміку загального рівня ціннісного ставлення підлітків до природи. Одержані результати засвідчили, що на початковому етапі експерименту кількість молодших підлітків з низьким рівнем сформованості ціннісного ставлення до природи в експериментальних класах зменшилася з 13,2% до 7,5%, а в контрольних – відповідно з 14,0% до 11,1%. В експериментальних групах середніх підлітків кількість учнів із зазначеним рівнем зменшилася з 15,3% до 5,7%, а в контрольних – відповідно з 15,4% до 12,3%. Для старших підлітків характерно зменшення учнів із низьким рівнем сформованості в експериментальних групах з 10,4% до 5,6%, а в контрольних – з 10,9% на початку експерименту до 8,1% у кінці дослідження. У молодших підлітків експериментальних груп середнього рівня сформованості ціннісного ставлення до природи спостерігається зменшення кількості учнів з 29,3% на початку дослідження до 22,7% після його завершення, а в контрольних групах з 32,3% до 29,6% відповідно. Кількість середніх підлітків на початку експерименту з зазначеним рівнем сформованості зафіксовано 34,1%, тоді як у кінці дослідження спостерігається зменшення до 26,7%. У контрольних групах помітно зменшилася кількість підлітків з 36,3% до 32,5% на завершальному етапі зазначеного рівня сформованості. Старші підлітки експериментальних груп з середнім рівнем сформованості становили 33,1% на початку експерименту, а у кінці дослідження їх кількість зменшилася до 23,8%, тоді як у контрольних групах цей показник становив відповідно 35,4% і 32,6%.

Аналіз педагогічного експерименту дає підстави стверджувати, що найбільш позитивні зрушення спостерігалися в учнів підліткового віку з високим рівнем сформованості ціннісного ставлення до природи. Так, кількість молодших підлітків в експериментальних групах з 14,7% на початковому етапі дослідження зросла до 29,8%, а контрольних групах відповідно з 13,4% до 15,7%. Група середніх підлітків зазначеного рівня сформованості характеризується зростанням на початку експерименту з 9,8% до 25,1% у кінці дослідження. У контрольних групах цієї категорії підлітків зростання спостерігалось відповідно з 9,2% до 10,7%. В експериментальних групах старших підлітків на початковому

етапі дослідження кількість учнів з високим рівнем сформованості зросла з 7,5% на початковому етапі до 22,3% у кінці, тоді як у контрольних групах спостерігається підвищення відповідно з 9,7% до 11,2%. Як підтверджують результати дослідження, кількість підлітків з низьким рівнем сформованості ціннісного ставлення до природи зменшилася як у контрольних, так і в експериментальних класах (табл. 1).

*Таблиця 1.*

**Динаміка рівнів сформованості в підлітків ціннісного ставлення до природи в навчально-виховному процесі загальноосвітньої школи (у %)**

Рівень	Молодші підлітки				Середні підлітки				Старші підлітки			
	експерим. групи		контрольн. групи		експерим. групи		контрольн. групи		експерим. групи		контрольн. групи	
	поч.	кін.	поч.	кін.	поч.	кін.	поч.	кін.	поч.	кін.	поч.	кін.
Високий	14,7	29,8	13,4	15,7	9,8	25,1	9,2	10,7	7,5	22,3	9,7	11,2
Середній	29,3	22,7	32,3	29,6	34,1	26,7	36,3	32,5	33,1	23,8	35,4	32,6
Низький	13,2	7,5	14,0	11,1	15,3	5,7	15,4	12,3	10,4	5,6	10,9	8,1

Таким чином кількісний і якісний аналізи проведеного експерименту підтвердили ефективність висунутих у гіпотезі умов для формування в підлітків ціннісного ставлення до природи в навчально-виховному процесі загальноосвітньої школи.

## ВИСНОВКИ

1. Теоретично обґрунтовано та експериментально доведено актуальність формування в підлітків ціннісного ставлення до природи, що обумовлено теперішнім екологічним станом, низьким рівнем екологічної культури суспільства, перевагою антропоцентричного підходу у взаємодії з природою та недостатнім висвітленням проблеми в науково-педагогічній літературі. У роботі охарактеризовано основні якісні періоди процесу становлення екологічної свідомості, які відіграють важливу роль у розвитку ставлення особистості до природи.

2. Теоретичний аналіз вітчизняної та зарубіжної психолого-педагогічної літератури з проблеми дослідження дав змогу охарактеризувати сутність і значення таких категоріальних понять, як “ставлення”, “екологічне ставлення”, “ціннісне ставлення підлітків до природи”, представлено динаміку їх дослідження та відслідковано перебіг упровадження екологічних ідей у практику роботи української школи.

3. Доведено, що інтенсивне формування в особистості ціннісного ставлення до природи відбувається в підлітковому віці, оскільки саме в цей період формується переосмислення цінностей, настанов, переконань, зокрема, і



екологічних, що визначає зміну особистісної значущості ставлень до навколишнього світу.

4. Аналіз наявного стану сформованості цінностей екологічного спрямування в підлітків здійснено за допомогою різних показників і критеріїв. Головні з них – екологічний тезаурус підлітків, повнота, глибина й осмисленість відповідних знань, емоційність сприйняття природних цінностей і вплив його на формування в підлітків ціннісного ставлення до природи, активність в екологічній діяльності, здатність до екологічної рефлексії та самореалізації природоохоронних дій і поведінки в природі.

5. Результати анкетування вчителів, батьків та дані констатувального експерименту засвідчили, що в дітей підліткового віку можливо сформувати ціннісне ставлення до природи. Проте навчально-виховний процес загальноосвітньої школи спрямований перш за все на розвиток інтелектуальної сфери особистості (формування екологічних знань, умінь і навичок), тоді як почуття, потреби, мотиви й настанови учнів стосовно природи часто залишаються поза увагою. Отже, виникає протиріччя між вагомістю ціннісно-емоційних ставлень підлітків до природи та недооцінкою в процесі навчально-виховної роботи з ними ціннісного чинника. Це зумовило необхідність розробки науково обґрунтованої методики формування в підлітків ціннісного ставлення до природи.

6. Теоретично обґрунтовано, розроблено та експериментально перевірено організаційно-педагогічну модель, що включала мету, завдання, етапи та умови формування в підлітків ціннісного ставлення до природи, а також розроблену методику (зміст, форми, методи, засоби) визначення сформованості ціннісного ставлення підлітків до природи, якою передбачено виконання серії завдань на з'ясування емоційних, діяльнісних проявів у взаємодії з природою. За базовими критеріями та обґрунтованою методикою виділено якісні характеристики типів ставлення підлітків до природи: яскраво виражене ціннісне ставлення, ціннісне ставлення і неціннісне ставлення. Запропонована методика зумовлюється на принципах особистісно орієнтованого виховання. Специфічні принципи технології формування ціннісного ставлення до природи обумовлюються сутністю цього ставлення та його особливостями в підлітків досліджуваного віку.

7. Доведено, що ефективність формування ціннісного ставлення підлітків до природи здійснюється в процесі реалізації відповідних педагогічних умов, найважливішими з яких стосовно нашого педагогічного пошуку стали забезпечення загальної спрямованості навчально-виховного процесу школи на розв'язання завдань формування в підлітків ціннісного ставлення до природи, інтеграційний підхід до усвідомлення особистістю природних цінностей у процесі викладання природничих та гуманітарних дисциплін та класної і позакласної виховної роботи з учнями підліткового віку, пріоритетність вибору форм і методів здійснення педагогічного процесу, що володіють значним емоційно-мотиваційним потенціалом впливу на особистість, формування в підлітків особистісних, екологічно доцільних стратегій поведінки і взаємодії з природою.

8. В основу нашого підходу до визначення засобів формування екологічних орієнтацій підлітків покладено наукове положення про те, що на формування ціннісного ставлення підлітків до природи впливає певний комплекс чинників. Важливу роль серед них відіграють фольклор, художні твори екологічного спрямування, факультативний курс, оскільки вони є своєрідним утіленням етичних ідей, настанов і заповідей народу, несуть їх через систему художніх образів не лише раціонально, але й емоційно-чуттєво, сприяючи переходу знань у цінності.

9. Кількісні та якісні результати експериментальної роботи засвідчили ефективність дії висунутих у гіпотезі педагогічних умов формування в підлітків ціннісного ставлення до природи. Визначено такі тенденції – від молодших до старших підлітків посилюється антропоцентрична спрямованість ціннісного ставлення, динаміка значень показників адекватності та активності частково відображає суперечливість ставлення до природи, зумовлену посиленням мотивів користі в старшому підлітковому віці.

Проблема формування в підлітків ціннісного ставлення до природи не вичерпується розглянутими аспектами. Подальшого розкриття потребують педагогічні умови та психологічні механізми процесу досліджуваної характеристики. Перспективними видаються також дослідження впливу сім'ї, засобів масової інформації та громадських екологічних організацій на формування в підлітків ціннісного ставлення до природи.

## СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ АВТОРОМ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Статті в провідних фахових виданнях:

1. Юркова Т.Ф. Проблема ціннісного ставлення до природи в історії педагогіки // Педагогічні науки: Зб. наук. пр. – Херсон: Вид-во ХДУ, 2003. – Вип. 34. – С. 63 – 67.
2. Юркова Т.Ф. Формування у молодших школярів ціннісних орієнтацій екологічної спрямованості // Проблеми соціалізації молодших школярів: Матер. Всеукр. наук.-прак. конф. Херсон, 24-25 грудн. 2003 р. – Херсон, 2003. – С. 80 – 84.
3. Юркова Т.Ф. Формування в підлітків екологічної культури як основної риси людини майбутнього // Педагогічні науки: Зб. наук. пр. – Херсон: Вид-во ХДУ, 2004. – Вип. 36. – С. 202 – 207.
4. Юркова Т.Ф. Формування у підлітків морально-духовних цінностей: вихідні підходи до проблеми. // Проблеми освіти: Наук.-метод. зб. / Кол. авт. – К.: Науково-методичний центр вищої освіти Мін. освіти і науки України, Вінницька філія Відкритого міжнародного університету розвитку людини “Україна”. – 2004. – С. 137 – 141.
5. Юркова Т.Ф. Проблема ціннісного ставлення школярів до природи в туристсько-краєзнавчій діяльності // Педагогічні науки: Зб. наук. пр. – Херсон: Вид-во ХДУ, 2005. – Вип. 38. – С. 205 – 210.
6. Юркова Т.Ф. Роль екологічного виховання у формуванні ціннісного ставлення підлітків до природи // Педагогічні науки: Зб. наук. пр. – Херсон: Вид-во ХДУ, 2005. – Вип. 39. – С. 168 – 173.

7. Юркова Т.Ф. Виховання у школярів відповідального відношення до природи // Педагогічні науки: Зб. наук. пр. – Херсон: Вид-во ХДУ, 2006. – Вип. 41. – С. 212 – 217.

8. Юркова Т.Ф. Ставлення людини до природи в його історико-педагогічному вимірі // Педагогічні науки: Зб. наук. пр. – Херсон: Вид-во ХДУ, 2006. – Вип. 42. – С. 47 – 52.

9. Юркова Т.Ф. Формування в учнівській молоді ціннісних орієнтацій громадянської та екологічної спрямованостей // Науковий вісник Чернівецького університету: Зб. наук. пр. Вип. 300. Педагогіка та психологія. – Чернівці: Рута. – 2007. – С. 197 – 203.

10. Юркова Т.Ф. Педагогічний аналіз сучасного стану сформованості у підлітків ціннісного ставлення до природи // Педагогічні науки: Зб. наук. пр. – Херсон: Вид-во ХДУ, 2007. – Вип. 46. – С. 164 – 169.

Статті в науково-методичних журналах, збірниках наукових праць, матеріалах наукових конференцій:

1. Юркова Т.Ф. Формування ціннісного ставлення до природи: основні завдання // Педагогічні засади формування гуманістичних цінностей природничої освіти, її спрямованості на розвиток особистості: Матер. Міжнар. наук.-прак. конф. Полтава, 29-30 трав. 2003 р. – Полтава, 2003 – С. 477 – 479.

2. Юркова Т.Ф. Формування у школярів орієнтацій на цінності природи: починати з дитинства // Педагогічні науки: Зб. наук. пр. – Херсон: Вид-во ХДУ, 2004. – Вип. 37. – С. 206 – 210.

3. Юркова Т.Ф. Гуманізм як ведуча аксіологічна ідея в працях В.О. Сухомлинського. // Витоки: Альманах української асоціації Антона Макаренка – Полтава, 2004. – Вип. 2. – С. 150 – 151.

4. Юркова Т.Ф. Екологічне виховання в туристсько-краєзнавчій діяльності школярів. // Краєзнавство і туризм: освіта, виховання, стиль життя: Матер. IV міжнар. наук.-прак. конф. Херсон, 16-18 верес. 2004 р.– Херсон: Вид-во “Штрих”, 2004. – С. 21 – 27.

5. Юркова Т.Ф. Формування у школярів ціннісного ставлення до природи: вихідні підходи до проблеми // Взаємодія школи та громадських екологічних організацій у вихованні ціннісного ставлення школярів до природи: Матер. Всеукр. наук.-прак. конф. – К.: Центр екологічної освіти та інформації, 2004. – С. 41 – 43.

6. Юркова Т.Ф. Організаційне та науково-методичне забезпечення навчального процесу в магістратурі Херсонського державного університету // Печатное слово: Информационно-методический журнал. – Херсон: Вид-во ХДУ, 2004. – №1/6. – С. 27 – 30.

7. Юркова Т.Ф. Формирование у младших школьников ценностного отношения к природе // Таврійський вісник освіти: Науково-методичний журнал. – Херсон, 2005. - №3/11. – С. 145 – 153.

8. Юркова Т.Ф. Формування у підлітків ціннісного ставлення до природи в контексті громадянського виховання // Зміст громадянської освіти і виховання:

історія, реалії, перспективи: Матер. Міжнар. наук.-прак. конф. Херсон, 14-15 верес. 2006 р. – Херсон: РІПО, 2006. – С. 168 – 171.

9. Юркова Т.Ф. Екологічні цінності розвитку особистості // Гуманізм та освіта: Зб. матер. VIII Міжнар. наук.-практ. конф. Вінниця, 19-21 верес. 2006 р. – Вінниця: УНІВЕРСУМ – Вінниця, 2006. – С. 226 – 228.

10. Юркова Т.Ф. Особливості процесу формування ціннісного ставлення школярів до природи // Таврійський вісник освіти: Науково-методичний журнал. – Херсон, 2006. – № 3. – С. 20 – 27.

## АНОТАЦІЇ

**Юркова Т.Ф. Формування у підлітків ціннісного ставлення до природи в навчально-виховному процесі загальноосвітньої школи.** – Рукопис.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата педагогічних наук за спеціальністю 13.00.07 – теорія і методика виховання. – Херсонський державний університет. – Херсон, 2008.

Дисертаційне дослідження присвячене актуальній проблемі сучасної педагогічної науки – формування в підлітків ціннісного ставлення до природи в навчально-виховному процесі загальноосвітньої школи. У роботі висвітлено історико-методологічні аспекти експериментального дослідження в науковій теорії та виховній практиці, проаналізовано його сучасний стан, розглянуто сутність і значення понять “ставлення”, “екологічне ставлення”, “ціннісне ставлення підлітків до природи”, подано динаміку їх дослідження. Уточнено поняття “ціннісне ставлення підлітків до природи”, визначено основні критерії, показники, умови, зміст і методи діагностики рівня сформованості ціннісного ставлення до природи.

У дисертації виокремлено, теоретично обґрунтовано та експериментально перевірено педагогічні умови формування в підлітків ціннісного ставлення до природи в навчально-виховному процесі загальноосвітньої школи. Розроблено відповідну організаційно-педагогічну модель, що включає мету, завдання, етапи та запропоновано методику її реалізації.

Кількісні та якісні результати експериментальної роботи засвідчили ефективність дії висунутих у гіпотезі умов реалізації завдань дослідження, засвідчили прогрес у формуванні ціннісного ставлення підлітків до природи.

**Ключові слова:** навчально-виховний процес, формування ціннісного ставлення до природи, цінності, підлітки, педагогічні умови, організаційно-педагогічна модель.

**Юркова Т.Ф. Формирование у подростков ценностного отношения к природе в учебно-воспитательном процессе общеобразовательной школы.** – Рукопись.

Диссертация на соискание ученой степени кандидата педагогических наук по специальности 13.00.07 – теория и методика воспитания. – Херсонский государственный университет. – Херсон, 2008.

Диссертационное исследование посвящено актуальной проблеме современной педагогической науки – формированию у подростков ценностного

отношения к природе в учебно-воспитательном процессе общеобразовательной школы. В процессе теоретического анализа выявлена сущность основных понятий “отношение”, “экологическое отношение”, “ценностное отношение подростков к природе”, сопоставлены различные подходы к их трактовке, определены основные критерии, содержание и методы диагностики уровней и формирования ценностного отношения подростков к природе.

Исходя из философско-культурологического и психолого-педагогического понимания сущности “ценности” и “ценностного отношения”, “ценностное отношение к природе” рассматривается как совокупность таких подходов к нормам, правилам, принципам поведения личности в природе, соблюдения которых обеспечивает понимание универсальной ценности природы, вознесение экологических знаний к уровню соответствующих чувств, взглядов, потребностей, установок, действий, способа жизнедеятельности.

В диссертации определены критерии сформированности ценностного отношения к природе у подростков: экологический тезаурус, полнота, глубина и осмысленность соответствующих знаний; эмоциональность восприятия природных ценностей и влияния его на формирование у подростков ценностного отношения к природе; активность в экологической деятельности; способность к экологической рефлексии и поведения в природе. Соответственно на основе базовых критериев и методики определения сформированности ценностного отношения к природе выделены качественные характеристики типов отношения подростков к природе: ярко выраженное ценностное отношение, ценностное и неценностное отношение.

Обоснованы педагогические условия формирования у подростков ценностного отношения к природе: обеспечение общей направленности учебно-воспитательного процесса общеобразовательной школы на решение задач формирования у подростков ценностного отношения к природе; интеграционный подход к осведомлению ценностей объектов природы в процессе преподавания естественных и гуманитарных дисциплин, классной и внеклассной воспитательной работы с учениками подросткового возраста; приоритетность выбора форм и методов осуществления педагогического процесса, который определяется значительным эмоционально-мотивационным потенциалом влияния на личность; формирования у подростков личностных экологически целесообразных стратегий поведения и взаимодействия с природой.

В процессе исследования установлено, что формирование ценностного отношения к природе у подростков осуществляется в учебно-воспитательном процессе поэтапно. На каждом этапе с учетом уровня сформированности исследуемого качества применяются соответствующие воспитательные средства. Обосновано и подтверждено, что формирование ценностного отношения подростков к природе возможно лишь при условии комплексного использования всех форм деятельности, а именно: классно-урочной работы, факультативных занятий, внеклассной работы и др.

Разработаны опросники, методика незавершенных предложений, с помощью которых определялись уровни показателей формирования ценностного отношения подростков к природе.

Результаты проведенного исследования свидетельствуют о том, что предложенные содержание и методы формирования ценностного отношения подростков к природе в учебно-воспитательном процессе способствуют повышению уровня этих отношений.

**Ключевые слова:** учебно-воспитательный процесс, формирование ценностного отношения к природе, ценности, подростки, педагогические условия, организационно-педагогическая модель.

**Yurkova T.F. Formation of teenagers' appreciative attitude to nature in educational process of schools providing general education.** – Manuscript.

Thesis for Candidate of Pedagogical sciences degree on speciality 13.00.07 – theory and methods of education. – Kherson State University. – Kherson, 2008.

The research of thesis is devoted to an actual problem of contemporary pedagogical science – formation of teenagers' appreciative attitude to nature in the educational process of the schools providing general education. The work deals with the questions of historical and methodological aspects of experimental investigation in scientific theory and educational practice, its contemporary condition is analyzed, the essence and the meaning of “attitude”, “ecological attitude”, “appreciative attitude” of teenagers to nature is considered; and dynamics of their investigation is presented. The concept “appreciative attitude to nature” is specified, main criteria, indices, condition, contents and methods of diagnostics of the level of formation of appreciative attitude to nature are defined.

Pedagogical conditions of formation of teenagers' appreciative attitude to nature in educational process in the schools providing general education are singled out, theoretically grounded and checked experimentally. Correspondent organizational and pedagogical pattern is worked out. It includes the aim, the task, the stages, and the method of its realization is offered.

Qualitative and quantitative results of experimental work proved the effectiveness of suggested in the hypothesis conditions of realization of the research tasks. They proved the progress in formation of appreciative attitude to nature.

**Key words:** educational process, forming of appreciative attitude to nature, values, teenagers, pedagogical conditions.